

essay

Hildegards hemelse sferen **Geloven als kw**

DOOR MYRTHE MEESTER

Goede muziek brengt de mens dichterbij de hemel, schreef Hildegard van Bingen. "Een mens zucht en steunt opvallend vaak bij het horen van bepaalde melodieën, omdat hij zich in zijn ziel de kwaliteit van de hemelse harmonie herinnert."

De musicerende mens "herinnert zich in zijn ziel de kwaliteit van de hemelse harmonie", aldus Hildegard van Bingen. | Illustratie: Sam Brewster – Ikon Images

estie van luisteren en zingen

Muziek was onmisbaar in het leven van de heilige Hildegard van Bingen (1098-1179), een Duitse abdis, zieneres en componiste. Veel van haar mystieke visioenen zette ze eigenhandig op muziek. Uit de titel van haar grootste liedverzameling, *Symphonia harmoniae caelestium revelationum*, blijkt dat Hildegard geloofde dat ze haar muzikale inspiratie uit de hemel ontving.

DEUGD EN ZONDE

Maar muzikaliteit was volgens de abdis tegelijk een blijk van deugdzaamheid. Want wie deugdzaam is, is vanbinnen harmonieus, zoals ook muziek een kwestie is van harmonie. Om deze visie te illustreren, liet ze in haar religieuze muziekdrama *Ordo Virtutum* ('Orde der deugden') de deugden vertolken door hemels zingende vrouwenstemmen, die een gevallen ziel terugleiden naar de harmonie met God. Het enige personage in het muziekstuk dat niet zingt, maar spreekt, is de duivel. Zijn gebrek aan muzikaliteit symboliseert zijn afgescheidenheid van God. Geloof gaat, kortom, hand in hand met ontvankelijkheid voor hemelse melodieën, terwijl zonde onze muzikale antennes af zou stompen.

Het moet voor Hildegard dan ook verschrikkelijk zijn geweest toen haar benedictinessenklooster van hogerhand een muziekverbod opgelegd kreeg. Dat was bedoeld als straf: Hildegard had een geëxcommuniceerde katholiek tegen de regels in begraven in gewijde grond. Toen de langdurige muziekloosheid haar gemeenschap begon op te breken, schreef ze een vurige brief aan de aartsbisschop van Mainz. Daarin wijdt ze uit over de diepere betekenis van muziek en sluit ze af met het dringende verzoek om muziek weer toe te staan in haar abdij.

We weten dat de aartsbisschop zwichtte: niet lang erna mochten Hildegard en haar zusters hun koorgebed en Missen weer opluisteren met hun gezang. Hoe dat geklonken heeft, kun je horen in de vele opnames van haar muziek die tegenwoordig ver-

krijgbaar zijn. De mooiste daarvan is het album *A Feather On The Breath of God* (1985) door Gothic Voices, met sopraan Emma Kirkby en dirigent Christopher Page. Het was de eerste cd die, na honderden jaren vergetelheid, Hildegarde's overgeleverde gezangen nieuw leven inblies. Kirkby's ijle en vibrato-arme stem past perfect bij de eenstemmige, sereen voortkabbellende middel-eeuwse liederen.

Hildegard was niet de enige die geloofde dat we via muziek met de hemel in contact treden en betere mensen worden. Ze staat daarmee in een lange traditie, die begint bij de klassieke filosoof en wiskundige Pythagoras. Pythagoras was altijd op zoek naar patronen en verhoudingen in de werkelijkheid. Zo bracht hij vele nachten onder de blote hemel door om de bewegingen van de planeten te observeren. De hemellichamen zijn zo reusachtig groot, constateerde hij, dat hun baan door de hemel onmogelijk geruisloos kan verlopen. Toevallig had Pythagoras zich via experimenten met muzieksnaren van verschillende lengtes ook verdiept in de verschillende toonafstanden die in onze oren harmonieus klinken. En zowaar, deze muzikale intervallen meende hij weerspiegeld te zien in de afstanden tussen de planeten. Daaruit trok hij de conclusie dat de planeten in hun baan door de hemel muziek voortbrengen: de harmonie der sferen.

De pythagoreeërs stelden zich de kosmos voor als een enorme lier, met kristallen sferen in plaats van snaren. Helaas kunnen wij mensen niet rechtstreeks genieten van de kosmische symfonie. Omdat die de permanente achtergrondmuziek vormt van ons bestaan, zijn we er zo aan gewend geraakt dat we haar niet bewust meer opmerken. Gelukkig is aardse muziek in staat om de hemelse harmonie te vertalen naar menselijke oren, en ons zo te herinneren aan de grootsheid van de kosmos. Waarom dat ons tot betere mensen maakt? Ook ons innerlijk was volgens Pythagoras een kwestie van proporties en

verhoudingen. Ziel en lichaam, maar ook vurigheid en wijsgerigheid moeten perfect met elkaar in balans zijn, en weerspiegelen dan de muzikale harmonie van de kosmos. Maar we kunnen vanbinnen ook onharmonieus, dissonant en chaotisch zijn, verward in tweestrijd en gericht op levensdoelen zonder waarde. In dat geval zijn we muziekloos vanbinnen; hoogstens weerspiegelen we dan primitieve of 'weke' vormen van aardse muziek die op geen enkele manier verwant zijn aan de kosmische harmonie. Muziek had volgens Pythagoras een haast magische uitwerking op het gemoed en gedrag van mensen. Een van Pythagoras' leerlingen vertelt een anekdote over een jongeman die, opgezweept door "liederen in de frygische toonaard, een toonsoort die bekend staat om zijn vermogen tot opwekking van geweld", besluit zijn rivaal te vermoorden omdat die er met zijn geliefde vandoor was gegaan. Niemand kon de jongen van gedachten doen veranderen, maar zodra de fluitspeler overschakelde "op een lied in spondeus, een versvoet met een rustgevend ritme", kwam de jongen tot bedaren "en ging hij vreedzaam naar huis". Het spondeische lied had zijn innerlijke harmonie hersteld en hem afgestemd op de harmonie van de hemel.

ENGELKOREN

Veel christelijke denkers voelden zich aangetrokken tot de poëtische leer van de harmonie der sferen, en integreerden die in hun wereldbeeld. Zo initieerde Boëthius in de zesde eeuw de studie van de harmonie der sferen als vast onderdeel van het curriculum van kloosterscholen. Jonge monniken moesten zich voortaan bekwamen in harmonieleer en muziektheorie, omdat die kennis hen meer inzicht in de hemel zou verschaffen. Daarbij geloofde men niet langer dat de hemellichamen op eigen kracht zo harmonieus en muzikaal bewogen. Nee, God stuurde de engelen aan, die op hun beurt de hemellichamen in beweging brachten.

"Alles wat in de Natuur beweegt, wordt bewogen door de Heerser; de engelen brengen de beweging over op de sferen", schreef Thomas van Aquino in de dertiende eeuw. De hemelse harmonie was dus niet langer een onpersoonlijk mechanisme, maar afkomstig van de engelen, die het niet konden laten om tijdens hun werk – het bewegen van de sterren en planeten – vreugdevol Gods lof te zingen. Ook Thomas' tijdgenoot Dante schrijft in *De goddelijke komedie* over engelenkoren in de hemel, die bemiddelen tussen de wereld en God:

*En al die koren, 't oog naar boven richtend,
hun kracht naar onder, trekken, zelf getrokken
door God, naar God weer óp de ganse wereld.*

In deze context laat Hildegard van Bingens visie op muziek zich beter begrijpen. In haar brief aan de aartsbisschop van Mainz schrijft de muzikale abdis dat Adam vóór de zondeval in direct contact stond met de muziek van de hemel. Hij kon die hemelse harmonie horen en er met zijn eigen stem – die leek op de stem van een engel – zelf aan bijdragen. In het Paradijs was de mens, kortom, volwaardig onderdeel van de harmonie der sferen. Maar "door zijn ongehoorzaamheid verloor Adam die gelijkenis met een engelenstem" en werd hij doof voor "de muzikale wetenschap waarmee hij vóór zijn zonde was toegerust". Sindsdien hebben alle mensen op aarde de taak om de muziekloosheid van de zonde te overwinnen, en opnieuw ontvankelijk te worden voor hemelse melodieën. Geloven is, kortom, een kwestie van luisteren en een kwestie van zingen. Het verklaart waarom Hildegard er zo op aandringt om de liturgie weer te mogen opluisteren met gezang. Niet alleen omdat zingen zo fijn is, maar vooral omdat de musicerende mens "zich in zijn ziel de kwaliteit van de hemelse harmonie herinnert". ●